

ՊԱՀԼԱՎՈՒՆԻ ՏՈՀՄԻ ԾԱԳՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Մինչև VI դ. վերջերը Հայ մատենագիրների երկասիրած գործերում, նախարարական ցանկերում կամ այլ սկզբնաղբյուրում Պաշլավունիների իշխանական տոհմի մասին որևէ հիշատակություն չկա: Հայ նախարարների գահակարգն արտացոլող վավերացուցակի՝ Գահնամակի «Ներսեսեան» հորջորջված տարբերակում Պաշլավունի տոհմանունը վկայված է այդ վավերաթղթի լոկ մեկ գրչագիր օրինակում: Անացած բոլոր փոփոխակներում այն հիշատակվում է միայն Պալունիք ձևով¹:

Ավանգարտը Պաշլավունիները ծագած են Համարվել Կամսարական տոհմից: Ըստ Լեւոնյթին դրա Համար հիմք է ծառայել Մովսես Խորենացու մի վկայությունը, որի Համաձայն, Կամսարականները սերում են պարթևական Պաշլավի անունով ցեղից և կոչվում «Կարենյան Պաշլավի ազգ»²: Պամահայրը Գրիգոր Լուսավորչի հորը՝ Անակին նույնպես սերած է Համարում Պաշլավի ցեղից (նրա Սուրենյան անվանված տոհմաճյուղից)³: Քանի որ Հայ Արչակունի թագավորները նույնպես ունեին պարթևական ծագում, ուստի ազգանշվում էր եռմիասնական տոհմակցության մի Համակարգ՝ բաղկացած Արչակունիներից, Կամսարականներից և Գրիգոր Լուսավորչի տոհմից: Նմանօրինակ մեկնակերպն անշուշտ, շոյում էր Պաշլավունի տոհմի շառավիղների տոհմական ինքնասիրությունը: Ուշագրավ է, որ մի ձևաղիր հիշատակարանում Գրիգոր Մագիստրոսը հիշվում է Արչակունի տոհմանունով⁴: Ընդ որում իր հորեղբոր՝ Վահրամ գորավարի

¹ Պատմութիւն Ս. Ներսէսի հայրապետի («Սովիերք հայկականք»), Զ. Վենետիկ, 1853, էջ 32-38, 127, 138:

² Սովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Դայոց, աշխ. Ս.Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս, 1913, էջ 209-210:

³ Նույն տեղում, էջ 211: Ազաթանգեղոսը Անակին հիշում է «պարթև» վերադիրով, իսկ նրա «բուն աշխարհը» պատմչի հավաստմամբ «Պաիլան կոչէր» (տես Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Դայոց, աշխ. Գ. Տէր-Ակոտչեանի և Ս. Կանայեանցի, Տփղիս, 1909, էջ 21-22):

⁴ Յ. Տաշեան, Ցուցակ հայերէն ծեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի վիեննա, 1895, էջ 147:

եղերական մահվան (1045թ.) առթիվ Սյունյաց Հովհաննես եպիսկոպոսին հղած նամակում Մագիստրոսը Պաշլավունի տոհմը սերած է համարում. «Ի ցեղէ Արշակունի, շառաւիղ մերոյն Լուսաւորչին», հավելելով նաև, որ հորեղբորը վայել էր թագավոր լինելու փառքը⁵: Նա չի վարանում Պաշլավունիների նախնի համարել Գրիգոր Լուսավորչին⁶: Մեկ այլ առիթով հիշելով Գրիգոր Լուսավորչին, նա դարձյալ շեշտում է նրա հետ Պաշլավունի տոհմի սոցիակցութիւնը, գրելով

Արգ դիւ յայս տոհմէ գլխեմ

Ազգաւ Պարթև լոմ հայրենին⁷:

Գրիգոր Մագիստրոսի ապրած դարաշրջանում, երբ հայոց պետականութիւնը դարձավ Բյուզանդիայի ամենակուլ ախորժակների զոհը, անհրաժեշտ էր զառնում բարձրացնել Հայաստանում Պաշլավունի տոհմի քաղաքական ռարձրադրեցիկ դերը և քիչ թե շատ պահպանված Հայ ազնվական գերդաստանների հեղինակութիւնը, հնարավորինս հառնել տալ հայոց ոչ վաղ անցյալի փառքն ու պետական ավանդները, այդ հետնախորքի վրա ժողովրդի մեջ սնուցանել քաղաքական և հոգեկոր անկախութեան տրամադրութիւններ: Սելջուկթյուրքական աշխարհավեր արշավանքների և դրանց հետևանքով օրհասի մատնված հայութեանը հոգեկոր ներուժ և քաղաքական կամք ու միասնութիւն ներարկելու համար անհրաժեշտ էր, որպեսզի տարասփռված հայութիւնը անհաղորդ չմնար անցյալի ավանդներին: Դրա անհրաժեշտութիւնը հատկապես ղդալի էր այդ հույժ դաժան ու անհեռանկար դարձած ժամանակներում, երբ թյուրք-սելջուկյան ցեղերի ահաբեկուլ հորձանքի առջև ընկրկելով՝ Հայ ռազմիկ տարրն ստիպված լքում էր հայրենի եզերքները, որտեղ պղծվում էին ազգային ու հոգեկոր սրբութիւնները, ոտնակոխ էին արվում ժողովրդի պատիւն ու արժանապատւութիւնը: Դժնդակ իրականութիւնը պահանջում էր կյանքի կոչել գաղափարական այնպիսի կռիւներ, որոնք պետք է քաղաքական ու հոգեկոր ներգործութիւն սնուցեն ցրված հայութեանը, որպեսզի նա չլքվեր, չկորցներ իր ազգային, հոգեկոր դիմագիծը, պահպաներ նախնիներից ժառանգած քրիստոսադիր հա-

⁵ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, Ի լոյս ընծ. Կ. Կոստանեանց, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 40-41:

⁶ Նույն տեղում, էջ 38:

⁷ Տաղասացութիւնք Գրիգոր Մագիստրոսի, Վեներտիկ, 1868, էջ 73:

վատքը, կենսակերպն ու մտավոր-մշակութային արժեքները: Պաշտպանի առհասարակ սերած մտավորականները քաղաքական հարաժամյա այնպիսի մեթոդների պայմաններում հաճախ էին դիմում անցյալին, գովերգում իրենց տոհմի փառավոր անցյալը: Ուշագրավ է, որ Ներսես Շնորհալին՝ Պաշտպանի առհասարակական մտային ներկայացուցիչը՝ Հայտնի ոչ միայն իր ազգաշահ գործերով, այլև տաղերգուի ավյունով, իր «Բան հաւատոյ» չափածո երկասիրութեան հիշատակարանում գրում է, որ այն շարադրել է ի հիշատակ «ծնողաց մերոյ, յաղգէն գոլով Պաշտպանոյ համատոհմից Արշակունւոյ»⁸:

Նույն նպատակին էր միտված Գրիգոր Լուսավորչի տոհմից Պաշտպանիների սերելու ավանդական վարկածը: Դեռևս Ագաթանգեղոս պատմիչը Գրիգոր Լուսավորչի հորն՝ Անակին ոչ միայն դիտում էր իրրև պարթև Արշակունիների տոհմակից, այլև պաշտպանական կալվածների տեր⁹, իսկ Ներսես Շնորհալին ուղղակի գրում է, որ իր տոհմը «պսակված էր թագով», ե. տիրում էր «աշխարհաց բազմաց», սակայն հետագայում նրա հալածաչար գավակների հայրենիքը հռչակվել է թշնամիների կողմից, Պաշտպանիները մատնվել են օրհասական գոյավիճակի: Բանաստեղծը հոգելից խոսքեր է հնչեցնում Պաշտպանիների մասին, գրելով.

Աշխարհն մեր օտարք կերելով...
Տոհմ որ թագիւ փառաւորեալ,
Անարժանից սուրուկ եղեալ.
Որք աշխարհաց բազմաց տիրեալ՝
Ի քաղցելոց հաց մուրացեալ:
Սակայն բնութիւն ազգին սլահեալ,
Որ Պաշտպանին կոչեցեալ,
Թէ և թաքուն իմն ամփոփեալ,
Յուամիկ աղանց միջի ծածկեալ,
Միայն ինքեանց ներհուն եղեալ,
Որ յայնմ աղգէ գոլով սերեալ.
Որդի զհայր փոխանակեալ
Մինչև առ մեզս հասուցեալ:

⁸ Ներսես Շնորհալի, Վիպասանութիւն, աշխ. Մ. Մկրտչյանի, Ե., 1981, էջ 107-108:

⁹ Ագաթանգեղոս, էջ 20:

Ի նախնական հօրէ սկսեսու
Ի Պարթևէն լուսաւորեալ...»¹⁰:

Այդպիսով, ստեղծված ահտղտրհուր պայմանները չեն կոտրել տոհմի ոգին, և նա կարողացել է պահպանել Պաշտօնիկ անունը կրող տոհմի «լոնութիւնը», այն տոհմի, որից ինքն է սերել և զոյստեւել մինչև Շնորհալու ժամանակները:

Պարթև Արշակունիներից Պաշտօնիկների ծագման ավանգական վարկածը թեւածում էր նաև նոր ժամանակներում: Հայ նոր պատմագրութեան ռահվիրա Մ.Չամչեանը նույնպես կարծում է, որ Պաշտօնիկները սերում են Գրիգոր Լուսավորչի տոհմից¹¹: Ղ. Ալիշանն իր «Շնորհալի և պարագայ իւր» աշխատութեան մեջ գրում է, որ Պաշտօնիկները սերել են Սուրենյան կոչված Պաշտօնիկ ցեղի շառավիղ Գրիգոր Լուսավորչից, որի տոհմը «հայրենական կոչմամբ ըսուեցաւ Պաշտօնիկ» նաև Պարթևք», իսկ Պաշտօնիկ ցեղի Կարենյան տոհմաճյուղից փրկված Կամսարը հայոց Տրդատ Գ. թագավորի օրոք ժամանելով Հայաստան, դարձավ Կամսարական տոհմի հիմնադիրը: Այս տոհմը երբեմն իր ծագմամբ կոչվեց նաև Պաշտօնիկ: Ղ. Ալիշանը նաև գտնում է, որ այս երկու ճյուղերից կողմնակի մի տոհմաճյուղ հարատեւել է մինչև X դար, երբ վերստին երեւան եկան Պաշտօնիկները՝ երկու հարյուր տարի թաքնված մնալուց հետո¹²:

Կ.Կոստանյանցը Գրիգոր Մագիստրոսի «Թղթերի» առաջարկում գրում է. «Ինչպէս Կամսարականներն հնումն Արշակունեաց ե Ս. Լուսաւորչին տոհմակից, համադգի և համաղն էին, այնպէս էլ Պաշտօնիկ իրենց գիտեն իբրև նոյն ազնուական սերունդի շառաւիղ»: Նա համոզված է, որ «Պաշտօնիկ նոյն հին Կամսարականներն են՝ կողմնակի արեւնակից թէ Արշակունեաց և թէ Ս. Լուսաւորչի տան»¹³:

Պաշտօնիկների ծագման անդրադարձել է նաև Ն. Ակինյանը¹⁴, որի կարծիքով Գրիգոր Մագիստրոսի կողմից Պաշտօնիկ ազգատոհմի նախնի դիտվող Արտակին տրված «Կամսարեան» վերագրումը համազոր

¹⁰ Ներսէս Շնորհալի, Վիպասանութիւն, էջ 587-588:

¹¹ Մ. Չամչեանց, Պատմութիւն Հայոց, հատոր Բ, Վենետիկ, 1785, էջ 851, 939:

¹² Ղ. Ալիշան, Շնորհալի և պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 11:

¹³ Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը, Առաջաբան, էջ ԺԲ-ԺԴ:

¹⁴ Ն. Ակինեան, Պատմութիւն և Լամբրոնի Հեթմեանց ազգաբանութիւնը («Համդէս Ամսօրեայ», 1954, էջ 3-47): Նույնն արտատպված է «Ազգային մատենադարան» շարքի ԾՀԹ հատորում (Վիեննա, 1956):

1. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութեան» մեջ հիշատակված Կոմ-
սորական տոհմանվանը: Նա գրում է, որ «Մովսէս Խորենացւոյ Համա-
ձայն Կարենեան Պաշտօններու Հայկական ճիւղը Դ գարուն իր տանու-
տէրն ունէր Կամարր, որուն անունէն տոհմը կոչուեցաւ Կամարա-
կան»¹⁵: Համոզիչ է նաև Ակինյանի այն ենթադրութիւնը, որ իբր 788 թ.
Շապուհ Ամատունու և նրա որդի Համամի գլխավորած Հայ գաղթա-
կանութեան մեջ եղել են նաև Կամարականներ, որոնք գաղթել են
Բյուզանդիա, իսկ Հարյուր տարի հետո վերադարձել են Հայաստան և
սիրավիր ընդունելութիւն գտել Աշոտ Ա Բագրատունի թագավորի
(885-890) կողմից: Եվ հրաժարվելով «Կամարական» տոհմանունից,
նրանք իրենց կոչել են Պաշտօններ, որը Համագոր էր «Արշակունի»
տոհմանվան:

Վերոնշյալ գաղթականութեան մասին վկայված է Ղևոնդ
պատմագրի երկասիրութեան մեջ, ուր նշվում է, որ փոքրո առարկա
գաղթը տեղի է ունեցել հարեան ամիայութիւնների հարուցած
բռնութիւնների պատճառով: 774-775 թթ. Հայաստանում բռնկված
սողստամբութիւնից հետո Արքայան խալիֆաները Հայութեանը
թուլացնելու համար բազմաթիւ արաբական ցեղեր գաղթեցրին
Հայաստան, որի կացութիւնը հույժ ծանրացավ Հարուն ար-Ռաշիդ
խալիֆայի (786-809) օրոք: «Ոչ ոք էր, -գրում է Ղևոնդը, -տէր ընչից
իւրոց այլ առհասարակ վարէին յաւարի: Եւ բազումք ինքնակա-
մութեամբ թողուին զհօտս ե զանդեայս, և գնային փախստական վասն
ոչ բերելոյ զծանրութիւն աղետիցն»: 12 հազար գաղթականների թվում
պատմագիրը նշում է նաև ուրիշների՝ «ի նախարարաց Հայոց և նոցին
Հեծելոց»¹⁶: Ամատունիների ժառանգական Հայրենիքը Արտազ գավառն
էր, որտեղ Կամարականները երբեք էն հիշվում: Ամատունիները
որոշ տիրույթներ ունեին նաև Այրարատի Արագածոտն գավառում¹⁷:
Բայց գաղթը տեղի է ունեցել Արտազից, քանի որ, ինչպես նշվեց,
գաղթողների մեջ հիշվում են ոչ միայն Ամատունիները, այլև ուրիշ
նախարարներ՝ իրենց ղորադնդերով, որոնք անշուշտ, համախմբված

¹⁵ Հանդես Ամսօրեայ, 1954, էջ 4:

¹⁶ Պատմութիւն Ղևոնդեայ Մեծի վարդապետի Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ
168:

¹⁷ Գաղթը Այրարատից կատարված են համարել Ն. Ակինյանը (տես «Հանդես
Ամսօրեայ», 1954, էջ 13) և Լ. Խաչիկյանը (տես նրա «Էջեր համշինահայ պատմու-
թիւնից» հոդվածը), («Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1969, N 2, էջ 117-118):

էին գալառի ժառանգական անբերի՝ Ամատունիների շուրջը: Մինչդեռ վերջիններս Այրարատում VIII դարում օժտված չէին իրենց ժառանգական հայրենիքին (Արտազին) բնորոշ իրավագորությամբ:

Գաղթի ժամանակ Բյուզանդիայի ինպրետ (հայ. ինպրետ) գալառ տեղափոխվածները համընդհանրապես էին, որոնք ունեին իրենց յուրահատուկ խոսակցական բարբառը, բոլորովին տարբեր արարատյանից: Մինչդեռ Կամսարականների տիրույթները գտնվում էին Շիրակում և Արշարունիքում, որտեղ գործածական էր տեղական բարբառը: Բացի այդ, նշված գալառներին տիրացել էին Բաղրատունիները, որոնց հովանու ներքո այդ շրջանների ընակչությունը զերծ էր մնում օտար հրոսախմբերի շահատակություններից: Միայն Աբտաղում չէր, որ նեղվում էին հայերը: Գրեթե նույն ժամանակ Աղիովիտ գալառի Գնունի տոհմի ազատները չհանդուրժելով հարեան արաբական ցեղերի լծողությունները, Աշոտ Մսակեր Բագրատունուց խնդրեցին պաշտպանել իրենց: Աշոտ Մսակերը Տայք տեղափոխեց Գնունիների «զամենայն ազգն ախիւն իւրեանց»¹⁸:

Ն.Ակինյանը փորձում է իր առաջադրած մեկնակերպը հիմնավորել նաև Մովսես Խորենացու հաղորդած տվյալներով: Նրա կարծիքով իբր թե 885 թ. Բյուզանդիայից Կամսարականների վերադարձը հիշատակվում է Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ՝ ի դեմս Գաղաթոն Կամսարականի, որը պատմահոր հավաստմամբ, Հայոց Արշակ Գ թագավորի վախճանվելուց (389 թ.) հետո լինելով Հայաստանի հռոմեական բաժնի նախարարների առաջնորդը, նրանց համաձայնությամբ գիմում է Հայաստանի պարսկական մասում թագավորող Խոսրով Արշակունուն՝ նրան ենթակա բաժին վերադառնալու առաջարկով¹⁹: Ն.Ակինյանի այս մեկնակերպն ընդունելու պարագայում ստացվում է, որ 885 թ. Հայաստանը բաժանված էր հռոմեական կայսրության և Սասանյան Պարսկաստանի միջև, հակառակ պատմական այն իրողության, որ վերջինս տակավին 639 թ. արդեն վերացել էր պատմաբանից:

Ն. Ակինյանի նշված աշխատությունն ունի անշուշտ, գիտական անառարկելի արժանիքներ: Հեղինակն առաջին անգամ փորձել է ամբողջացնել Պահլավունյաց տոհմի ազգաբանությունը, տոհմի ծագմանն ու Կամսարականներից նրա շառավիղների վերընձյուղմանն

¹⁸ Վարդան Արևելցի, Հաւաքումն պատմութեան, Վենետիկ, 1862, էջ 77;

¹⁹ Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց, էջ 317-319:

առնչվող եղելությունների համառոտ պատմությունը: Հեղինակն իրավամբ անոտույզ է համարում Պաշտոնի տոհմի պարթևական ծագման ավանդական տեսակետը²⁰: Հարկավ, նորագույն ուսումնասիրությունների լույսի տակ հաստատվում է, որ Գրիգոր Լուսավորիչը սերում էր հայադարձ աղնվական գերդաստանից: Հունարեն Ագաթան-դեղոսում («Կարք»-ում) վկայված է պատմական այդ իրողությունը²¹:

Պաշտոնիների ծագմանն առնչվող հարցեր է արծարծել նաև Լ. Խաչերյանը՝ Գրիգոր Մագիստրոսին նվիրված իր աշխատության մեջ: Հեղինակն այն վարկածն է առաջադրում, որ իբր թե Մագիստրոսի առհմը եկվոր է, ոչ բնիկ և «օտարական» լինելով հաստատվել է Անիում և կարճ ժամանակամիջոցում, հատկապես զինական հաջող գործողությունների ծավալման ընթացքում իր դրսևորած ռազմական րացառիկ ընդունակությունների շնորհիվ, մեծ հեղինակություն և կշիռ է ձեռք բերել Բագրատունյաց արքունիքում»: Հեղինակը իբրև կռվան, նշում է, թե քանի որ Գր. Մագիստրոսի հորեղբայրը կրում էր Աբլղարիբ անունը, որն արաբերենում ունի «հայր օտարականի» (կամ պանդուխտի) իմաստ, ուստի դրանից պետք է եզրակացնել, որ նրա տոհմը եկվոր էր, օտար երկրից Հայաստան ժամանած²²:

Աբլղարիբ անունը հայոց մեջ գործածվել է սկսած X դարից՝ արաբական ազդեցությամբ, իբրև անձնանուն, որից սակայն հնարավոր է մականբերել, թե այն կրողն անվերապահորեն եղել է օտարական, դրսեկ: Հարկ է նաև նկատի ունենալ, որ արաբերենում Աբլղարիբ անունն ունի «հայր Ղարիբի» իմաստը, և այն կրել է նա, ով պետք է ունենար Ղարիբ անունով որդի²³: Ըստ այդմ եկվոր, օտարական էր ոչ թե հայրը, այլ որդին, քանի որ վերջինս էր կրում «Ղարիբ» անունը: Ուրեմն հայրը տեղացի էր, ուստի նրա տոհմը չէր կարող օտարական լինել: Անշուշտ, «Ղարիբ» անվան մեջ չպետք է որոնել տոհմի ծագմանն առնչվող կնճիռները լուծելու հնարներ:

²⁰ Ն. Ակինեան, նշվ. աշխատությունը, էջ 4:

²¹ G. Garitte, Documents pour l'étude du livre d'Agathange. Vaticano, 1946, p. 23. Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվել է նաև հունա-պարթևական ծագում (տե՛ս M. L. Chaumont, Sur l'origine de Saint Grégoire d'Arménie («Le Muséon», 1989, p. 115-130).

²² Լ. Խաչերեան, Գրիգոր Պաշտոնի Մագիստրոս (985-1058թթ.), Լուս Ամճելք, 1987, էջ 20:

²³ Դ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ա, Երևան, 1942, էջ 20:

Իր առաջ քաշած վարկածը հիմնավորելու համար արդո հեղինակը վկայաբերում է նաև Վարդան Արեելցու կողմից Ապուղամրի թոռ Ապիրատին «աննշան» ածականով հիշելու փաստը²⁴։ Սակայն նույն պատմագրի հաղորդումից չի երևում թե Ապիրատն «աննշան» գործիչ էր։ Վարդան պատմիչը հավաստում է, որ Աշոտ Դ Բագրատունին իր եղբորը՝ Հովհաննես-Սմբատ թագավորին (1020-1040) ձերբակալում և հանձնում է Կեջառույքի եկեղեցին կառուցող Ապուղամրի թոռ «Մեծ իշխան» Ապիրատ Պաշլավունուն, հանձնարարելով սպանել թագավորին։ Սակայն Ապիրատը ոչ միայն չի կատարում Աշոտ Դ-ի պահանջը, այլև ի հեճուկս նրա, Հովհաննես Սմբատին տանում և բազմեցնում է Անիի Բագրատունի թագավորների դահլին²⁵։ Եթե Ապիրատը կարողացել է Հայոց թագավորի դահլին բազմեցնել Բագրատունի դահակտին, ուրեմն պետք է հետևեցնել, որ նա զգալի կշիռ է ունեցել Հայ վերնախավում, ինչը բացառվում էր նրա օտարական, եկվոր լինելու պարագայում։

Եղած կցկտուր տվյալները թույլ են տալիս կարծել, որ Կամսարականների մի տոհմաճյուղը իրեն կոչել է Պաշլավունի անունով, չմոռանալով անշուշտ, նաև Կամսարական տոհմանունը։ Այս առումով ուշագրավ փաստ է, որ XVI դ. բանաստեղծ և պատմագիր Աիմեոն Ապարանցին 590-ական թվականների անցքերի առնչությամբ հիշում է Պաշլավունի տոհմանվամբ ղորապետի²⁶։ VII դարում ապրած Անաստաս վարդապետն այցելել է Երուսղեմ և կազմել այնտեղ եղած Հայոց վանքերի նկարագրությունը՝ «Վասն վանորէից, որ ի Ս. քաղաքն յԵրուսաղէմ» վերտառությամբ, «ի խնդրոյ իշխանին Համադասպայ Կամսարականի Պաշլաունուոյ»²⁷։ Պաշլավունիները Կամսարական անունը պահպանեցին նաև հետագայում։ Ուշագրավ է, որ Մատթեոս ՈւռՀայեցին 1115 թ. դեպքերի առնչությամբ մոր կողմից

²⁴ Լ. Խաչերեան, նշվ. աշխ., էջ 20։

²⁵ Վարդան, էջ 97։

²⁶ Սիմեոն վարդապետի Ապարանցոյ Վիպասանութիւն սակս Պաշլաւունեացն զարմի և Մամիկոնեացն սեռի, Վաղարշապատ, 1870, էջ 76-78։

²⁷ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, Ի. Բ. Վենետիկ, 1924, էջ 829։

Պաշտպանի Վասիլ իշխանի մասին ղրում է, որ «էր մայրենէօք յազգէ Կամսարական»²⁸։

Կամսարականներից Պաշտպանների վերրնձյուղման օգտին է վկայում այն փաստը, որ վերջիններս հաստատված էին Անիում, որն ինչպես հայտնի է, Կամսարականների տիրույթների մեջ էր մանում։ Շիրակում VII դարում Պաշտպանների Կամսարականների իշխելու մասին կողմնակի ապացույց է Սերեոս սլաւոմագրի հետևյալ վկայութիւնը։ 652 թ. Հայաստան արշավելիս Կոստանգ կայսեր դիմավորելու մեկնած հայ նախարարների մեջ էին նաև «Շիրակացիք»²⁹, որոնք հավանաբար, Կամսարականներն էին, ըստ Երևույթին նաև նրանց այն տոհմաճյուղը, որն ինչպես նշվեց, իրեն անվանում էր Պաշտպանի։ «Շիրակացիք» հավաքական անվանման տակ պատմագիրը նկատի ունի նաև նրանց։ Այս վկայութիւնից կարելի է մակարեւել, որ Պաշտպանները հետևում էին Կամսարականների գլխավոր տոհմաճյուղի քաղաքական ուղեգծին։ Վերջիններս մինչև 774-775 թթ. ապստամբութիւնը շարունակում էին կողմնորոշվել դեպի Բյուզանդիա։ 689 թ. Ներսէս Կամսարականը Հուսիսիսիանոս Բ կայսեր կողմից, (անշուշտ, հաշվի առնելով նրա տոհմի գիրքորոշումը), կարգվեց Հայոց իշխան³⁰։ Մոտավորապես 703 թ. Վանանդ գաղառում Կամսարական իշխանը դիտարկեց ջախջախում է արաբական մի ղորաշրջանի³¹։ Սակայն հայերի 774-775 թթ. ապստամբութիւնից հետո Կամսարականների դիրքերը խիստ թուլացան։ Նրանց մի մասը ստիպված հեռացավ Բյուզանդիա, իսկ հայրենիքում մնացածները Բագրատունիների հետևողութիւնը վերակողմնորոշվեցին դեպի արաբները և սլահպանեցին Արշարունիքում ու Շիրակում ունեցած իրենց հողատիրութիւնները, համալրելով Բագրատունիների աղատաղորդը։ Նրանց հովանու ներքո Կամսարականները դերժ մնացին արաբական իշխանութիւնների հալածանքներից։ Վերջիններիս բարեհաճութիւնը շահելու նպատակադրումով Կամսարական իշխանները ղորակցում էին Արմինիայի ոստիկանին։ Ղևոնդի հավաստմամբ 785 թ. Ներսէս Կամսարականը

²⁸ Մատթեոս Ուռհայեցի, էջ 324։

²⁹ Պատմութիւն Սեբեոսի, աշխ. Գ. Արգարյանի, Երևան, 1979, էջ 165։

³⁰ Ստեփաննոս Տարոնեցոյ Ասողական Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 101։

³¹ А. Тер-Гевондян, Армения и Арабский халифат, Ереван, 1977, с. 76.

մասնակցում էր Դերրենտի լեռնանցքում խաղարների դեմ ոստիկանի մզած կռիվներին³²։ Սակայն VIII դ. վերջերին Կամսարականներն իրենց տիրույթները վաճառեցին Աշոտ Մսակեր Բագրատունի Հայոց իշխանին (790-826)³³։ Իսկ Կամսարականների այն ճյուղը, որն իրեն անվանում էր Պաշլավունի, մնաց Հայրենիքում, ընդունելով Բագրատունիների զերտկայությունը և նրանց հովանու ներքո պահպանեց Շիրակում ունեցած իր տիրույթների մի մասը, այդ թվում նաև Անին։ Պաշլավունիները Հավատարմորեն զորակցում են Բագրատունիներին, ծառայելով նրանց գործադիր տնտեսներում։

Գրիգոր Մագիստրոսը Պաշլավունիներից առաջինը հիշում է Արտակ Կամսարյանին³⁴, որն ըստ երևույթին ապրել է IX դարում, քանի որ Արտակի թոռ Գրիգոր Համզե Պաշլավունին (Ապուղամրի որդին) իր կնոջ՝ Շուշանի կողմից 981 թ. Կուաշում (Կոշում) թողած արձանագրության մեջ իրրև սպարապետ հիշվում է Ամրատ Բ Թագավորի (977-990) և Խաչիկ Ա Արշարունի կաթողիկոսի (973-991) հետ³⁵։ Գրիգոր Համզեն վախճանվել է 40 տարեկան հասակում, երբ կողակիցը 30 տարեկան էր³⁶։ Գրիգորի մահը թվագրվել է 982-ով³⁷։ Ըստ այդմ նա ծնված պետք է լինի 942-ին։ Նրա մահը գրվում է նաև 982-987 թթ. միջև ընկած ժամանակամիջոցում՝ «միջին հաշվով 985-ին»³⁸։ Այդ թվականն ընդունելու պարագայում Գրիգոր Համզե Պաշլավունու ծնունդը պետք է դնել 942-945 թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում, որը սակայն հարկ է ընդունել որոշակի վերապահությամբ, քանի որ Պաշլավունի այդ նշանավոր իշխանի և նրա կնոջ՝ Շուշան տիկնոջ մահվան թվականները որևէ սկզբնաղբյուրում չեն վկայված։ Այդուամենայնիվ, անգամ բերված թվականները մոտավոր համարելու

³² Ղևոնդ, էջ 160-161։

³³ Ստեփաննոս Տարոնեցի, էջ 106։

³⁴ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 40։ Ն. Ակիմյանը կարծում է, որ Արտակը մինչև Աշոտ Ա-ի թագավորելու ժամանակները գտնվել է Բյուզանդիայում, ապա իր գերդաստանով վերադարձել է «թույլտվությամբ թագաւորին, կանխաւ հրաժարմամբ իր տոհմական անունէն» (Ն. Ակիմեան, նշվ. հոդվածը, էջ 8)։ Այս կարծիքը զուրկ է հավաստի հենքից։

³⁵ Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 145-146։

³⁶ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 43։

³⁷ Մ. Չամչեան, Պատմութիւն հայոց, Բ, էջ 892, Ղ. Ալիշան, Շնորհալի, էջ 12։

³⁸ Ն. Ակիմեան, նշվ. հոդվածը, էջ 17։

պարագայում, կարելի է հավանական համարել, որ Գրիգոր Համգեի հայրը՝ Ապուղամբն ապրել է X դարում, երբ Պահլավունիների տիրություններում գտնվող Անին 961 թ. հռչակվեց Բագրատունյաց թագավորության մայրաքաղաք: Հենց այդ պահից, անշուշտ, Ապուղամբի լայնահուն գործունեությունը, սկսվեց Պահլավունի տոհմի քաղաքական վերելքի ժամանակաշրջանը: Այդ նշանավոր իշխանի բեղմնավոր գործունեությունը հրապարակապես պայմանավորված այն փաստով, որ Պահլավունի տոհմը (հավանաբար, նրա մի ճյուղը) կոչվեց նրա անունով՝ Ապուղամբենք:

Ապուղամբի որդիները, թոռները կրում էին նաև Պահլավունի առձանունը: Բագրատունիների հետ գործելով համագաշն, նրանք ծառայում էին հայրենիքի փառքին ու պետականությունը:

VREZ VARDANYAN

ON THE ORIGIN OF THE PAHLAVOUNYS

Summary

There is no information about the Pahlavounys' kept in the original sources up to the end of the VI century. Traditionally the Pahlavounys considered themselves to be sprang from the Parphlan Arshakounys. The new investigations on the theme refuted this suppositions. The information kept in the sources let us think that starting from the beginning of the VI century one of the Kamsarakans' branches was called Pahlavouny, saving at the same time the family name Kamsarakan. The Pahlavounys settled in the Kamsarakans estate Ani and ruled the gavar of Shlrak.

At the end of the VIII century the main branch of the last Kamsarakans sold its estate to the Bagratounys and emigrated to Byzantia. The Kamsarakans branch, called themselves Pahlavouny, stayed in the native land and under the Bagratounys protection kept the part of their estates in Shirak. The Pahlavounys' political upswing started after 961, when their estate Ani was proclaimed capital city, and the prominent representatives of the family went on to support the Armenian kings Bagratouny, holding high positions in their court (the prince of princes (ishkhanats ishkhans), the supreme commander-in-chief (sparapet).